

Համար Աշոթաբերդը գրել տուող բժիշկ մը, համառ եւ ազգասէր բժիշկ մը, հարկաւ նոյն ժողովրդեան առողջական վիճակն ալ ուշադրութեան կ'առնէր, անշուշտ պատրաստեց ինքն ալ յաւելրեալն առողջութեան մը, որ՝ ով գիտէ, մոռացութեան որ խորը մնացած է:

Եւր մեռած է Կարապետ Բժիշկ: Ընդունելով՝ որ ինք ծնած ըլլայ 1718ին, եթէ համարենք՝ որ ապրած ըլլայ մինչեւ 65, 70 տարի, վախճանած կ'ըլլայ 1783—1788 տարիներուն մէջ. Կայեանն Պատրիարքի մահուանէն (1764) 19 կամ 20 տարի ետքը:

Ուր է արդեօք իւր գերեզմանը. Բնէ եղան իւր զաւակները՝ Պողոս, Պետրոս եւ Յովհաննէս. ունեցած արքեօք Թոռներ, Թոռնորդներ, իւր սերունդն որոնք են այսօր. կը գտնուի արդեօք այս բժշկին պատկերը. — Ազգայն թերեւս լուսաւորեալ այս մութ կէտերը, որոնցմով արդէն այնչափ ծածկուած էր 18^{րդ} դարու այս մեծ Բժիշկը՝ Կարապետ, որ ես մահանուանեցի Աթիւրեան-Յովհաննէս:

Տոքթ. Ասիւսմ Ծ. Թորգոման:



Գ Ր Ա Գ Ի Ց Ա Կ Ա Ն

ԳԻՏՆԱԿԱՆ ՄԸ ԻՆՉՊԵՆ ՊԵՏԷ Է ԳԻՐԷ ԿՈՐԻՆ
Ս.

Վարդգան ինդիր մը չէ, որ շուտիւն կ'ուզենք այս յօդուածով. այլ գիտնականին, մասնագիտին քանի մը գործական ակնարկութիւններ ընել, որոնց շնորհիւ՝ գիրք կարգաւոր աւարտեալը, որ ստուգիւ արուեստ մըն է, ունենայ այն պտուղներն, որոնց կը սպասէ ընթերցողը:

Ինչ պէտք է կարդալ: Այս հարցման պատասխանը պիտի չտանք հոս, վասն զի մեր նպատակէն կը շեղինք. եւ երկրորդ ամէն մարդ ըստ իւր պիտոյից գիտէ կամ կրնայ իւր գիտութիւնն յագեցընելու. եւ կամ ընդարձակելու համար կարեւոր գրքերն ընտրել: Յայտնի է թէ ամէն ապագայ գրքերն կարգաւոր՝ մարդկային կենաց տեսողութիւնը շատ կարճ է. մասնաւոր այսօր, որ լեզուագիտական սահմանին ընդարձակելով գրեթէ իւրաքանչիւր անհատ երկու կամ երեք լեզու գիտէ. եւ ամէն լեզուա-

ալ մասնագիտական գրքեր այնչափ առատ են, որ ընթերցողն ընտրութիւն ընելու համար իսկ, կը շուտարի, կը չսիթի, եւ ճամբայ մը չի կրնար գտնել այս անընթաց ելլելու:

Բայց կրնանք համառօտ կերպով կարգաւոր փանոններն որոշել: Գիտնականաց մէջ ընդհանուր համոզում կայ, թէ ինչպէս պէտք չի կարդալ:

Ըստ, լսողունք եւ ակնուն կերպով կարգաւոր, չի կրնար մեծ օգուտ ունենալ մեր խորհողութեան եւ մտաց վրայ, վասն զի օտար գաղափարաց խառն հասկնք շատերուն ժամանակ չի տար կարգացածին վրայ մտածելու, խորհելու, եւ առով իւր ծանօթութեանց սահմանին մէջ սեղաւորելու օտար հեղինակներու կարծիքն ու մտքերը: Ըստ եւ անկանոն կերպով կարգաւոր շատով փառաշնորհք օրօք եւ վեր ի վերոյ կարգաւոր, իսկ արագ կարգաւոր տեսակ մ'ընթերցման տխրեալ կամ աւելի տեսնաց յառաջ կը բերէ, որով մարդ գրքերու վրայ կը յարձակի, զայն — այսպէս ըսելու համար — կ'ուտէ, կը լսի, եւ հագիւ թէ գիրքը թերթիւն կը սկսի, եւ ահա ընդգրկած է, վերջն հասած է, եւ խառն միջոցութեամբն առած գաղափարաց յորդուութիւնն արգելք կ'ըլլայ՝ կարգացածին վրայ մտածելու, դառնալու. եւ զայն մարտնչելու: Ըստհեղուէր խրատ մը տուած է. «Յեպհական կարծիք ու խորհողութիւն չուսնենալու ամէնէն ապահով միջոցն է՝ ամէն ազատ վարկենին ձեռքը գիրք մ'ունենալ»:

Ըստ կարգացողը՝ բազմագէտ կ'ըլլայ, բայց ոչ բազմահմուտ. շատ բանի տեղեկութիւն կ'ունենայ, բայց հարեւանցի եւ մութ, ամէն ճիւղի վրայ ելած է, բայց ճիւղերու վրայ պտուղները տեսած չէ: Վերջապէս արդիւնքն այս կ'ըլլայ, որ կարդացած մէկ կտորին կամ նախադասութեան ճշմարտութեան համոզուելու համար, նոյնին վրայ քիչ մը մտածելը, մեծ տանջանք կ'երեւայ իրեն. «այսպիսի պարագայ բաներով վատնելու ժամանակ չունի»:

Տողերու վրայէն կը տահնի, կը թռչնի աչքերը, հանգիստ առնուլ պէտք է, բայց ուր... գրքին վերջին երեսին, եւ վերջին տողին առջեւ: Գիրքը լնջողը, ուրիշ զուարթ. բայց հարցընեք թէ Բնէ կ'ըսէ նոյն գիրքը, Բնէ նոր մտքեր կան, Բնէ ուղղութիւն ունի, Բնէ ստրկած է այն գրքէն... եւ ոչ պատասխան կրնայ տալ. կամ տուած պատասխանն այնպէս անգոհացողիչ է, որ մարդ կը տարակուսի թէ արդեօք իրական կարգացած է նոյն գիրքը, թէ ոչ: Եւ այս «կարգալ» կ'անուանի:

Այսպիսի ընթերցման ամենափնասակար հետեւանքը կ'ունենան միայն եւ միայն լրագիր կարգալով գոհ եղողները, լրագիր կարգալն օգտակար եւ այլեւայլ պարագայից մէջ, շատ կարեւոր ընթերցում մըն է, բայց միայն լրագրական գիտութեամբ գոհ ըլլալ՝ ծանօթութեանց հորիզոնը չ'ընդարձակելու լրագրի մը՝ որչափ ալ մանասգիտական ըլլայ, էական պայմաններէն մէկն է բազմակողմանի ըլլալ՝ արդ բազմակողմանի ըլլալ եւ գոհացուցիչ հմտութիւն մը տալ իւր ընթերցողաց, անկարելի է. մանաւանդ կարգալու արուեստին անհմտաւ ընթերցողաց շրջանակի մը համար, իսկուս ծանօթութեանց եւ լրերու հաւաքածոյքի մը բառին մէջ շփոթել եւ անօգնական թողալ, այս է միայն լրագրի մը ընթերցմանէ յառաջ եկած պտուղը։ Կերած կերակուր չէ որ սնունդ կու տայ, կը կազդուրէ, այլ այն՝ զոր կրնանք մարսել, եւ մեր արեան նորու գելի կազմիչ-մասանց նորմէն կը մտասկարարէ։ Կէս գիտական, կամ ծանծաղամիտ իմաստասէնբու ունեցած գիտութիւնն այսպիսի ընթերցման արդիւնք է։

Ընթերցանութեան առաջին կանոնն ուրեմն՝ որ կրնանք ապ լաւ ընթերցման համար, այս է՝ միշտ ընդունելով իբրեւ, Կովի իբրեւ եւ իբրեւ ու ինչուի։ Լրագիր մը կամ նոյն իսկ պարբերագիր մը պարտք ունի որոշեալ ժամուն իւր ընթերցողաց ներկայացնել իւր էջերը. արդ կարգալու արուեստին անհմտաւ մը, լրագիրն անհետն պէտ, երբեմն մինչեւ 5—6 հատ, կը սկսի առաջին էջին առաջին սողնն մինչեւ վերջին էջին — միշտ մանաւանդ, ընթերցող, — ծանուցմանց եւ նոյն իսկ տասը, քսան անգամ կարգացած ծանուցումներն ու հրատարակչին անունն, ապաւանդն տեղը եւ այլն եւ այլն, կը կարգայ. սող ալ իսկ անտես ընելը մեղք էր համար։ Կէս ժամու մէջ գործը լնցած է, բայց օգուտը ... պարզ 0 մըն է։ Նախօգուտը գրուած է, թերեւս 3—4 ժամու մէջ, յօգուածագիրն իւր յօգուածին ամենամանր պարագաներն իսկ կրկին եւ կրկին մտածած, ձեւաւորած, յայտարար կամ ընդարձակած է, որպէս զի ընթերցողն աւելի օգուտ քաղէ, բայց ընթերցողը մեծապէս կ'անբաւի յօգուածագիրն, երբ ասոր մտքերն ըմբռնելու, լաւ կշռելու եւ անկէ օգտուելու տեղ աշուրներովը թռչելով գրուածին վրայէն, շատ անգամ արդ իսկ չ'ըմբռնէր յօգուածագիրն իմաստները, թող թէ պտուղ չի քաղել։ Գնահատելու գիտութիւնը ընթերցմանի պիտի չըլլայ, ստաց գէ, բայց ամէն գիտութիւն

ները վերար պիտի յառաջանեն, կտարեւաբործեն, եւ իրարու հաւասարակշռութիւն պիտի տան։ Ամէն բանէ յառաջ ջանալու է ուրեմն որ միայն լրագրական, գեղագիտական (belle-lettres) եւ կամ թեթեւ զանգեական գրութիւնները չգրուեն մեր ընթերցանութեան ժամերը։ Ոչ որ կրնայ ուրանալ որ ճշմարիտ կրթութեան ծիլերը բանաստեղծական երեւելի երկասիրութեանց մէջ ծածկուած են, բայց նաեւ ոչ որ կրնայ ուրանալ թէ գեղագիտական գրուածոց չափազանց ընթերցումը մեր միտքը շուտով կ'ընդարմացնէ, բանաստեղծութիւնը պէտք է ընկերանալ մեր կենաց, բայց ոչ թէ՝ առաջ նորդել։

Գեղագիտական բաժնին տակ կ'իմանանք մանաւանդ վէպերը։ Եթէ ընտրութեամբ կարգացուին վէպերը՝ կը զարգացնեն մեր միտքը, մեր ծանօթութիւնները, կենսագրական, տեղագրական, նկարագրական եւ մարդկային ընտանութեան վերաբերեալ տարագրութիւններով կը լայնցնեն մարդկային գիտութեան շրջանակը. բայց ինչու ճիշդ հակառակ արդիւնք կը տեսնուի շատերուն վրայ. վասն զի ընդունելու կամ նոյնին զանցառութիւնը կը հաբեղարէ զմարդ աւելն կարելի միջոցներով հետաւորը ընել շատ վէպերու ընթերցումն, եւ տեսակ մը տենդահար կրթով լափել ինչ եւ իցէ վէպ, որ կրնայ հրատարակուած ըլլալ։ Թող որ այս կարգալու սաստիկ կիրքը կը գողնայ մարդու ամենակարեւոր հրատարակութիւն — ժամանակը, անհոգ ալ կ'ընէ զինքն այն ամէն բանի որ վէպ կարգալու հետ յարաբերութիւն ունի, նոյն իսկ գիշերուան անհրաժեշտ հանգիստը կը զոհուի եւ ի վերջոյ առողջութիւնն ալ կը տուժուի. եւ շատ անգամ այսպիսի անկարգ ընթերցասիրութիւն մը՝ թէ անհաստեղծ եւ թէ ընտանեաց նոյն իսկ նիւթական քարտէսութեան վրայ միտասկար ազդեցութիւն ունեցած է, լաւ որում կիրքը, նոյն իսկ ամենափոքրը, ջղաց վրայ առանց ազդեցութեան չի մնար, եւ ժառանգութեամբ կը փոխադրուի այս գրական ապշութիւնը նաեւ որդեց վրայ ... :

Կարգալու երկրորդ կանոն. մի իբրեւ բառ մը, ուսնց իբրեւ քաղաք իբրեւ գոտարար մ'ընելու, առանց զայն մարսելու։ Սրամիտ փիլիսոփայի մը խօսքն է. «Ծանօթութեանց առաւար բազմութիւնն՝ եթէ անձնական խորհողութեամբ ինչա մուտ չըլլայ անոց մարդս, քիչ բայց լաւ մտածուած ու կշռապտուած ծանօթութիւններն աւելի նուազ յարգ ունի»։

Գիրք կարդալու արուեստին գլխաւոր օգուտը «Գաղտնիք» ապրելու արուեստին, գրքին մէջ այսպէս կը բացատրէ Ալիքսանդր Եունգ (Jung). «Ամէն գիրք իւր պարունակած մտքերէն դատել, հարազատներն» անհարազատներէն զանազանել, խորհրդող աղբատութիւնը ձանձնալ, եղանակներ յարգել, ասոնց լաւ խորամուխ ըլլալ, բոլոր գրքին վրայ ամբողջական գաղափար մը կազմել, ասոնցմէ իւր անձին համար կարեւոր խորհուրդները քաղել, — ասոնք ընթերցանութեան օգուտներն».

Իսկ բանաստեղծական գրքեր կարդալու նկատմամբ Eichendorffի վճռին իբր հաստատուն կանոն արժէք ունի. «Բուն ընթերցողներն անոնք են, որ կրնան նոյն գրքին միջնորդութեամբն եւ նոյն գրքին վրայ բանաստեղծել, զանոն զի բանաստեղծ մը երբեք պատրաստ երկինք մը չեն երկկայացըներ, այլ երկրէս գէպ ի այն երկինքն ելլելու սանդուղի կը կանգնեն միայն: Ով որ պզտիկ է եւ բազմանք չունի կամ քաջութիւն չի զգար սանդուղին թակեղէն աստիճաններու վրայ ելլելու, այնպիսոյն համար խորհրդաւոր նշանագիրները մեռեալ աստ կը մնան. այնպիսին լաւագոյն կ'ընեն թիւէ՛ր փոխանակ այսպիսի անօգուտ ընթերցմամբ ժամապաճառ ըլլալու, գետին փորէր եւ երկրագործութիւն ընէր».

Այս տակաւագիր խօսքերու մէջ ամէն բան ամփոփուած է: Պէտք է կարգալու տանն՝ առանձինն եւ հեղինակին հետ մէկտեղ խորհիլ, մեզի առաջնորդել ուզած ճամբուն վրայ պէտք չէ հեղինակին կուրորէն հետեւիլ, այլ նոյն ճամբան տեսնել: Կարգալուն հետ կից ընթանալու է քննադատութիւնն եւ միշտ քննելու է: Պէտք ենք կարգացած կտորին համար մենք մեզի համար տալ, պէտք ենք որոշ եւ պայծառ ըմբռնել թէ ինչու կարգացած կտորը մեզի հաճոյական է կամ անհաճոյ. պէտք ենք գիտնալ թէ ինչ նպատակի հասցնել կ'ուզէ զմեզ հեղինակը, թէ ինքն հասած է, եւ թէ ինչ պտուղ քաղեցիք իւր գրէն: Վաճառականն իւր շահը կամ ֆիսան իմանալու համար ամէն տարի հաշուեկէտներ ընելու պարտական է. այս հաշուեկէտը պէտք է անձամբ չինել ընթերցողը գիրք մը ընթերցածին պէս: Միայն այս կերպով կրնայ ուղին կղզիանքէն զանազանել, եւ պարտապ ժամեր անցընելու վտանգէն զերծ կ'ըլլայ, եւ վերջապէս կարգացածէն օգուտ կը քաղէ:

Ըստ երեւութին շատ դիւրին խորհրդաճուրիւններ կ'երևան այս նախադասութիւն.

ները. բայց պէտք չէ մոռնալ որ կարգալն արուեստ մըն է, եւ միւս արուեստներու պէս այս ալ սորվելու է:

Փոքր հասակէն սկսեալ լաւ կրթութիւն մ'առնողը մեր հետապայ ակնարկութիւններէն շատ բան պիտի չսորվի. բայց միշտ գունէ կարգացանն ու գիտցանն երբեք միւսը բերելն ալ չահեկանութենէ զուրկ չէ:

Միշտ յանձնարարուած է — նոյն իսկ երեւելի գիտնականներէ — որ կարգալու ասոն գրիչը ձեռքին մէջ պատրաստ ունենալու է, հոս օգտակար ծանօթութիւն մը իւրացնելու համար, հոն մեր կարծեաց անմիաբան տեսութիւն մը մերժելու համար, հոս յարմար ծանօթութիւն մը՝ մտացունելինէն աղատելու նպատակաւ թղթի մը վրայ նշանակելու, հոն կարեւոր մեկնութիւն մը համառօտ ծանօթագրելու վախճանաւ: Գրիչը մեր ձեռքին մէջ շատ լաւ անուարգեղ մըն է, որ վաղվաղէտ կարդացողին՝ ճեպնութեան շոգեկառքի մը արագութեամբ նոր գաղափարներու դիմելու արգելք կը դնէ. գրիչը կը բռնադատէ զմեզ՝ կարդացած կտորին աւելի խորին ուշադրութիւն նուիրելու, եւ իրստ քննութեամբ մը կը ենթարկելու: Գրիչը կը հրաւիրէ զմեզ ուղիղը, ճշմարիտը՝ սխալէն, ասէն զանազանելու եւ միայն առաջինը մտաց մէջ տպաւորելու:

Այսպիսի՝ գրիչ ի ձեռին՝ ընթերցումը, մեր ըմբռնելու կարողութիւնն եւ քննադատելու յոյժ կը զօրացնէ: Քանի մը փորձերէն ետքը անձամբ իսկ կը համոզուինք, թէ որչափ դիւրութեամբ կրնանք կարդացուածին մէջէն եականը, կարեւորն՝ անկարեւորէն զանազանել, եւ ինչպէս դիւրաւ կրնանք օտար գաղափարներն ու տեսութիւններն արագ քննադատութեան մը ենթարկել: Արագ եւ շատ կարգալու ամենավտանգաւոր հետեւանքէն՝ որ է անքննադատութենէն, այս կերպով կը խորշկնք: Գրիչ ի ձեռին կարգալն ի սկզբան անդ քիչ թէ շատ դժուարութիւններ ունի: Բայց չմոռնանք գաղղատածը. A force de forger, on devient forgeron. Բայց այսպիսի զենքերով ղեկաւորեալ՝ ընթերցումը շատ երկայն ժամանակ չի տեւեր. վտանգի միշտ այսպէս կարգալը, իւր կարողութիւնները սահմանաւորել ըսել է, եւ հարկաւոր ալ չէ: Երկայն կրթութեամբ մեր մտաց քննական յոյժ այնպէս կը օրի, որ կը սկսինք գրիչը ցանցառ գործածել, եւ հուսկ ուրեմն կամ բողբոջ վին կամ մասամբ խիթ մէկդի կը թողունք գրիչը: Մեր խելքն այնպէս վարժած կ'ըլլայ՝ որ

կրնայ կարգացուած կտորն անմիջապէս քննադատական ուպնեանի տակ դնել, Սակայն եւ այնպէս ծեր գիտնականներ կան, որոնք մինչեւ այսօր իսկ իրենց կարգացածին վրայ հաշիւ կը բռնեն եւ ամէն գրքի տիտղոսին քով իրենց տեսութիւնն ալ համառօտ կը նշանակեն: Միտքն առաձգական պահելու շատ պրանչելի միջոց մըն է այս:

Ըստ հետաքրքրական է տեսնել թէ ծերունի քաղաքագետն ու ուսումնականը՝ Գլադստօն՝ ինչպէս կը կարգայ: Մտադրութեան արժանի տեղերն զգուշութեամբ կը ստորագծէ: Ուղղահայեաց խաչմտիկը, Վաշին եւ շատ մը ուրիշ նշաններ, որոշ նշանակութիւններ ունին: Եթէ նախադասութիւն մը շատ ուղիղ չերեւայ իրեն՝ լուսանցքին վրայ իտալերէն «ma» (այս) բառը կը գրէ: Առհասարակ գիծ մը՝ կը նշանակէ թէ ընթերցողն հեղինակին համամիտ է: Գլադստօնին կարգացած ամէն գրքին ետեւը ցանկ մը կալ, որ կը ցուցնէ անխոնջ ծերունւոյն մտադրութիւնը շարժող տեղերը: Գլադստօն շուտ չի կարգար եւ մէկ գաղափարէ սրաթեւ ուրիշ գաղափարի մը թռչելու մեծ արուեստը սորված է: 2ի կրնար պարծիլ՝ Գարիլի պէս՝ որ մէկ անխաղձ կարենայ էջ մը կարգաւ: Բայց շուտով կը տեսնէ՝ Գլադստօն, թէ գիրք մը կարգացուելու արժանի է: Եթէ արժանի չէ, անմիջապէս գիրքը մէկ կողմը կը նետէ, թէեւ գրական աշխատութեանց մեղմ քննադատ մըն է Գլադստօն:

Բ.

Օգտակառ ընթերցումն օգնական միջոցներ:

Վրիշ ի ձեռին ընթերցումը կը պահանջէ որ կարգաւ ու կանոնով նշանակներ օտար գաղափարներն եւ քովը նշանակներ մեր տեսութիւններն ալ, եւ թէ՛ կ'ուզենք որ յարմար առնին օգուտ քաղենք անոնցմէ: Փորձն իսկ յայտնապէս ցուցած է, որ ամենածանօթ վճիռ մը, խորհրդածութիւն մը, բանաձեւ մը մեր ուզած ստեղծ չենք կարող մեր միտքը բերել, թէպէտ շատ անգամ յեղիցած ըլլանք մեր մտաց մէջ: Ուրեմն հարկ է գործնական միջոց մը գործածել: Եւ այս միջոցն է. նախ՝ հաստատելով գիրք, երկրորդ՝ հաստատելով գիրք, եւ երրորդ՝ հաստատելով գիրք: Եւ հարկ է կամ Գլադստօն:

Հաստատելով կամ ժողովածոյք անուանած գիրքն երեք կերպով կրնանք կարգաւ, շատ կարեւոր ըլլալուն, մանրամասն կ'ուզենք նկարագրել:

Հաստ տեղաւ մը կ'առնուի (նաեւ ըստ հարկին շատ տեղաւներ) եւ կը գրենք ասոր մէջ մեր ուզած խորհրդածութիւնները մեր գտած կարգաւ: Գլադստօնը կը բաժնենք, եւ ամէն մէկ գլխին տակ գիծ մը քաշելով, քովը մէկ բառով եւ կամ ըստ կարելոյն քիչ բառերով կը նշանակենք գլխին նիւթը: Օրինակ մը. կ'ուզենք այս հետեւեալ խորհրդածութիւնը գրել: «Գլադստօնի թեման մէջ գործուած ամենամեծ թերութիւնն է, մանուկներն ինքնախորհրդածութեան չվարժեցնելը»:

Այդ պէս գեղեցիկ վճիռը նշանակելու համար, պէտք ենք նախ՝ Գլադստօնի թեման բառը գրել այս վճիռին վրան կամ տակը: Բայց լուսագոյն կ'ըլլայ — ինչպէս փորձով յայտնի է — թղթին ազակողմը գրել, վրան զի աչքը շուտով կը գտնէ զայն փնտռած ատեն: Ամէնէն լաւ կ'ըլլայ եթէ իւրաքանչիւր էջին վրայ դրսի լուսանցքին վրայ միջոց մը ազատ թող տրուի, եւ հոս գրուի իր բնաբան ընտրուած խօսքը: Այսպէս.

«Մանուկները կրթութեան մէջ ամենամեծ թերութիւնն է զանոնք ինքնախորհրդածութեան չվարժեցնելը»:

Գիրք մը, մանաւանդ բառագիրք եւ սոյնպիսի մատենաներ, սովորաբար ալ ձեռքով կը բռնենք եւ ձախով կը բանանք, որով էջի մը ձախակողմն նախ աչքի կը դարնէ:

Ըստ անգամ կը հանդիպի որ միեւնոյն վճիռը, խօսքը կը նշանակենք քանի մը տեղեր. այսպէս վերցոյնեալ խօսքը կրնանք իւրեւել կամ իւրեւել իւրեւել: Եւ քանի որ մեր ուզած խորհրդածութեան գիծը, այսպէս իւրեւել կամ իւրեւել իւրեւել ան՝ Գլադստօնի թեման խորհրդածութեան տակը հեղինակին անունը կը գրուի, նոյնպէս կը նշանակուի կոչման (citation) տեղը, գրքին էջը, եւ այլն եւ այլն: Քննադատական բանաստեղծութեանց մէջ՝ բանաստեղծութեան տիտղոսը կ'անցնուի, վէպերու մէջ՝ գլուխը, թեմաներական խաղերու մէջ՝ արարուածն ու տեւսիլը: Այսպէս գիւրին միջոց մը կ'առնենք, ուզած ատեն ամբողջ վճիռն իւր յարակից մասերով բնագրին մէջ գտնելու եւ ամբողջ կարգաւ:

Այս կանոնը կը պահուի մանաւանդ մատենագրութիւն մը կարգաւ առնել, եւ որովհետեւ միեւնոյն գիրքը կրնայ այլեւայլ տեղեր

տպուած ըլլալ, եւ էջերը բնականապէս իրարու չեն համապատասխաներ, պէտք է յիշել հրատարակութիւնը, տպագրութեան անգըն, տարեթիւը էջը, եւ այլն եւ այլն: Մեր իւր օրինակ բնարած բառին վրայ մնանք, կ'ուզենք այս խօսքը գրել. «Այնպիսի Գոթաբանութեան պէտք էին», պէտք ենք նշանակել, Մենք. Ոսկեր. Մատթ. Հտ. Գ. 1, էջ 7, տպ. Վենետիկ. 1826: Թողովանդն, եթէ կ'ուզենք որ ստուգուի օգտակար ըլլայ, կը պահանջէ որ կամ պարբերի կարգաւ գրուին նիւթերը, եւ կամ պարբերական ցանկ մ'ունենայ, — եւ այս աւելի կարեւոր է, — որուն միջնորդութեամբ կարեւոր եղած տեղը կարենանք շուտով գտնել: Էջերուն վրայ թուանան կը գնենք եւ ցանկին մէջ ամէն նոր գրած կտորին դիմացը համապատասխան իջահամարը կը նշանակենք:

Թեպէտ Ժողովածոյ կազմուլ այս եղանակն ամենէն օգտակարն է, բայց քիչ շատ գիտարութիւններ ունի. աւելի դիւրին ուրիշ եղանակ մըն ալ կայ, այսինքն Ժողովածոյ Գոթաբանութեան:

Հաւասար մեծութեամբ թղթի կ'առնունք եւ վերագրեալ եղանակաւ կը գրենք. բայց այն ատեն ընարանը թղթին վերեւը կը նշանակենք: Մի եւ նոյն նիւթի վերագրեալ կոչումները միեւնոյն թղթի վրայ կը գրենք: Օրինակ. եթէ ազգերնք թէ երեսնի մասնագրի մը երկասիրութիւնը կարգաւ, եւ ուզենք հեղինակին գեղեցիկ մտքերը մեր գործածութեան համար գրի առնուլ: Թուղթ մը կ'առնունք եւ վրան կը գրենք Գոթաբանութեան, եւ այս բնաբանին տակ հեղինակին խորհրդածութիւնը կը նշանակենք՝ իջահամարով: Ընթերցումը յառաջ կը տանինք. կը գտնենք Գոթաբանութեան. նոր թուղթ մը կ'առնունք եւ նոյն կերպն ի գործ կը դնենք: Եթէ մեր ընթերցման շարունակութեան մէջ նոյն բնաբաններուն վերագրեալ հատուածներու հանդիպինք, նոյն գրութեան թղթերը կ'առնունք եւ այն խորհրդածութիւնները վրան կ'աւելցնենք: Պիտանք կամ թղթի կտորներն այլու բնական կարգաւ կը շարենք եւ տփի մը մէջ կը պահենք: Այս եղանակաւ ի կարօտութեան կնիքն այս նիւթերը դիւրութեամբ առձեռնապարաստ ունենալ եւ իւր մեր սեպհական ստացուածքը գործածել:

Աւելի եւս դիւրութիւն ունենալ բարձրացողը, եւ իւր Գոթաբանութեան օգտութեան համար մեծ ծախքեր ընելէ չխորշողը, կրնայ եւ պէտք է համաթանջ Գոթաբանութեան մը հայթայթել, գիտնալ.

կան մը անհրաժեշտ կարօտութիւն ունի այսպիսի Գոթաբանութեան: Այս կարգանքը կ'ունենայ 36 աւել կամ խորշ, կամ մանաւանդ աւելի. եւ այլեւայլ գրերուն համեմատ խորշերը մեծ կամ փոքր կ'ըլլան, օրինակի համար, հայերէն ղ, է, ր, ու, ւ, ֆ եւ այլն, գրերով սկսած շատ բաներ չունինք, ուրիշն այս գրերուն համար սահմանաւ խորշերն ալ շատ փոքր կ'ըլլան. ընդհանրապէս կան նշանագրեր որ համեմատութեամբ՝ շատ բառերու սկիզբը կու գան, ինչպէս ա, բ, ք, ց, խ, կ, հ, մ, ն, չ, պ, ս, տ, ց, փ, ք, եւ այլն, եւ ասոնց համար հարկ է մեծագոյն խորշեր. Գոթաբանութեան պահանջները համար կ'ունենայ շատ մը խորշեր ի հարկին գործածելու համար: Գոթաբանութեան մը գրերուն պէս՝ համապատասխան գրով նշանակեալ խորշին մէջ զետեղելու է: Բազմաթիւ թղթեանները կորստէ պահելու համար, լուսագոյն կ'ըլլար եթէ խորշերը գոգոցներ ունենային: Խորշին դրսի կողմը նշանակելու է խնամով՝ թէ մէջը ինչպիսի նիւթերու վերագրեալ գրութեաններ կան: Մասնագրիւն ու հեղինակը շատ անգամ ժամանակ չ'ունենար կարգացած կտորը համառօտագրելու. անոր համար կը ստիպուի քիչով գոհ ըլլալ եւ թղթի մը վրայ նիւթին բնաբանը եւ գրերն իջահամարը նշանակել եւ որդեակ խորշին մէջ նետել: Վրագրիւնք հանուած կամ կարուած հատուածները թղթի մը վրայ պէտք է փակցընել, հաստ գրերով թղթին վերեւը բնաբանը գրել. իսկ ծանօթութեան տակը վրագրին անուր, տարին եւ թիւը:

Հ. Տ. Մըն.



ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԸՐԵՆՈՐԴԱՆԸ ԽՆԳԻՐԸ

Ձեռագիրներ մի երկու համարեա պատահական հատուածներում մեր մատենագիրներին մէջ յիշուում է մի Ժողովուրդ «Արեւորդիք» անունով, որ յետոյ շնորհալին դատում է Տին Հայոց կարգը իբրեւ նոցա հիմնադրող անունը:

Ինչպէս նոցա հիմնադրող անունը, ինչպէս յանկարծակի երեւան եկաւ հայ ազգի այդ մատենագիրը Երեւորդի անունով, պատմութիւնը մեզ ոչինչ չի ասում: Ինչ աղբիւրներ հիմք եղան շնորհալին նոցա հայ անուններու, որպիսի պայ-